

تاریخ نگارِ تصویر گرا یا شاعرِ فرمالیست

(نقد تاریخی - جامعه شناختی شعر محمدرضا شفیعی کدکنی)

دکتر یوسف عالی عباس آباد

- سرشناسه: عالی عباس آباد، یوسف، ۱۳۵۲ -
- عنوان و نام پدیدآور: تاریخ کار تصویرگرا یا شاعر فرمالیست: نقد تاریخی - جامعه‌شناختی شعر محمد رضا شفیعی کدکنی / دکتر یوسف عالی عباس آباد
- مشخصات ناشر: بهران: نشر طره، ۱۱
- مشخصات ظاهری: ۱۰۰ ص
- فروست: سلسله انشادات - ۲۰۵۷ - دیات - ۲۶۱
- شابک: ۸۵۸ - ۰ - ۱ - ۶۲۲ - ۹۷۰
- وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
- عنوان دیگر: نقد تاریخی - جامعه‌شناختی شعر محمد رضا شفیعی کدکنی
- موضوع: شفیعی کدکنی، محمدرضا، ۱۳۱۸، و نقد و تفسیر
- موضوع: شکل‌گرایی (نقد ادبی) - ایران
- موضوع: Formalism (Literary analysis) - Iran
- موضوع: شاعران ایرانی - قرن ۱۴ - نقد و تفسیر
- موضوع: Poets, Persian-20th Critics and interpretation
- موضوع: شعر فارسی - قرن ۱۴ - تاریخ و نقد
- موضوع: Persian Poetry-20th Century-History and Criticism
- رده‌بندی کنگره: PIR ۸۱۲۳
- رده‌بندی دیویی: ۸۲۰۹ / ۱ فا
- شماره کتاب‌شناسی ملی: ۵۹۴۹۳۳۴

نشر قطره

تاریخ‌نگارِ تصویرگرا یا شعر فرمالیست

دکتر یوسف عالی عباس آباد

صفحه‌آرا: ژیلای پی سخن

طراح جلد: مهسا ثابت‌دیلمی

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۸

چاپ: دیجیتال نقش

صحافی: نوری

تراژ: ۴۰۰ نسخه

به ۷۸۰۰۰ تومان

نشر قطره از برج‌سب برای تغییر قیمت استفاده نمی‌کند.

استفاده از این اثر، بدون مجوز،

بدون اجازه ممنوع است.

خیابان دکتر فاطمی، خیابان شیخ‌الر (ششم)، کوچه بنفشه، پلاک ۸۵

تلفن: ۳-۵۱ ۹۷ ۳۳ ۸۸

دورنگار: ۸۲ ۷۸ ۰۷ ۸۹

کد پستی: ۱۴۱۵۶۷۳۳۱۳

www.nashreghatreh.com

info@nashreghatreh.com

nashr.ghatreh@yahoo.com

Printed in the Islamic Republic of Iran

فهرست

۹	پیشگفتار.....
۱۳	مقدمه.....
۲۱	فصل ۱: بحثی دربارهٔ مکتب ادبی فرمالیسم و ارتباط آن با شعر سمیعی ندکنی.....
۶۵	فصل ۲: خراسان و مغول.....
۱۰۱	فصل ۳: تحلیل تاریخ.....
۳۹۱	سخن پایانی.....
۳۹۷	کتابنامه.....

پیشگفتار

محمدرضا شفیعی کدکنی، نامی آشنا و چهره‌ای متنفذ در دانش و هنر ایران معاصر است. در نیشابور به دنیا آمده است. در شهرها و کشورهای فراوانی زیسته؛ اما همچنان پایبند نیشابور است. بی‌شک یکی از بزرگ‌ترین دستاوردهای او، داشتن ایده‌های جهان‌وطنی، انگیزه مناسبی را در اختیارم نهاده که دوباره به خوانش اشعار استاد پردازم. هر بار نوشته‌ای از ایشان می‌خوانم یا تصحیحات و مندمه‌های عالمانه آن‌ها را مطالعه می‌کنم، «تازه‌تر» می‌شوم و «شاداب‌تر» و «پربارتر». این، خاصیت علم است. مقداری فرضیه ایجاد می‌کند. برخی فرضیه‌های موجود را رد می‌کند، سؤال‌هایی برمی‌انگیزد و به پرسش‌هایی پاسخ می‌دهد و در عین حال، ذهن را جسورتر و جستجوگر می‌سازد. تمام جستجوهای علمی - هنری دکتر شفیعی کدکنی که تا امروز چاپ شده است، هر یک از اشعار و زیبایی خاص خود را دارند که در ذهن سرشار از دانش و پویایی ایشان خلق شده است. سؤال اصلی برای مطالعه جدید در اشعار شفیعی کدکنی، توجه به واژه، مفهوم، یا گستره‌ای به نام «تاتار» و «چنگیز و تاتار» است که گاهی این توجه‌ها افراط‌گرایانه است.

چرا تاتار در ایران قرن ۲۱، در ذهن شاعر، اهمیت فراوانی دارد؟
و چرا کوچه‌های نیشابور، هنوز تحمل سیم اسبان مغولان را ندارد و چرا شاعر هراس دارد شاید کودکان سرزمین ایران با لهجه تاتار، نوزاد باستانی را تریبک گویند.

مسایلی از این دست، هسته مرکزی و اصلی تألیف کتاب حاضر بود؛ اما هر قدر پیش‌تر رفتم و با نگاهی دیگر، اشعار شفیعی کدکنی را خواندم، با انبوهی از احساسات، واکنش‌ها، نقدها، آرزوها و راه‌کارهای سیاسی - اجتماعی - هنری رو در رو شدم. در واقع،

شاعر جهان وطنی را بر پایه نیشابور و کوچه پس کوچه های خراسان کهن، پایه گذاری کرده و سعی دارد از حریم و چارچوب آن دفاع کند. در جهان وطنی که شفيعی کدکني معمار آن است، گاه همانند سياستمداران جهان، ردای سخنرانی به دوش می اندازد و ضمن برشمردن مشکلات یا بدبختی های پیشین، از گشایش های پیش رو نیز حرف می زند و برخی مواقع، همانند جامعه شناس تیزبین، به قول مولوی، «می تراشد» و «می خراشد»؛ گاه همانند فیلسوفان عقل گرا، به ریشه یابی حوادث می پردازد و سهم عقل و خرد انسان را در این میان وامي کاود و گاه مثل شاعری نازک خیال رخ می نماید و تمام فرضیه های جامعه شناسی، اقتصاد، سياست، تاريخ و جغرافيا را درهم می پیچد و ایماژهای منحصر به فردی می آفریند.

علاوه بر مواردی که برشمردم، گاهی شاعر با «زمان»، «تاریخ»، «روز و شب»، «علت تکرار روز و شب»، «نقد زمان نیز سر و کار دارد. در ضمن نگاه های شاعرانه ی خود، به دل ادیان، کته اقتدادات فیلسوفان کهن و معاصر، شورشیان معاصر و انقلاب های بلشویکی (مانند چگوارا، رمباش و انی (دهخدا، جهانگیر شیرازی) و... نیز سراغ نظریه دانشمندان و کسانی می رود که درباره ی آن و علت وجود آن بحث می کنند. شفيعی کدکني سعی دارد با پیش کشیدن مسأله ای در مورد مره از دیدگاه یک انسان عادی، این نظریه ها را مطرح کند. در مسواری نقد می رسد پاسخ می دهد، رد می کند؛ در برخی موارد نیز بدون اینکه نظریه یا پاسخی طرح کند، رهايش می کند و با ایجاد کدها و نشانه های درون متنی، خواننده را وادار به پاسخ گویی می کند.

شعار شفيعی کدکني، چونان تمام آثار ادبی اش، ظاهراً خموشانه سر در گریبان دارند و بی ادعا، گوشه ای نظاره می کنند؛ اما تلنگر یا نگاه می چکي، پرده از صورت این عروسان سرتاپا عشق، زیبایی، زندگی، معنی و قدرت به دست دارد و برای تفسیر یا بازخوانی شان «هل من مبارز» می طلبد.

کتابی که پیش روی شماست، در اصل دو بُرش یا دو قسمت از علم دارد. بُرش اول، بررسی مکتب فرمالیست است. اینکه شاعر، چه نظری درباره فرمالیسم دارد و به چه میزان از این مکتب و نقد ادبی معاصر در شعر خود بهره برده است. آیا می توان شعر شفيعی کدکني را فرمالیستی دانست یا نه؛ او رنالیست است و فرم و کنار گوشه آن، به حالت

طبیعی در اشعار او وجود دارد. برش دوم که بیشتر سعی و انرژی نویسنده را به خود معطوف داشته است، نوع و روش برخورد شفيعی کدکني با تاريخ، جامعه و مباحثی است که ریشه در گذشته دارد و دامنه آن به امروز نیز کشیده شده، یا شاعر با ترفندهای هنری آن‌ها را در جامعه امروز مطرح کرده است. فرمالیسم در بخش دوم کتاب نیز کارکرد خاصی دارد، در بررسی اشعار تاریخی - تمدنی، گاه فرمالیسم و ویژگی آن، بار اصلی مسئولیت و ایمازسازی را به دوش کشیده و تصویرهای بدیع و بآیین ساخته است.

برای تألیف کتاب حاضر، از کتاب‌ها و مقاله‌های فراوانی استفاده کرده‌ام. مقاله‌های بسیار سودمندی که مربوط به قلمرو تاریخ اسلام، کلام اسلام، جامعه‌شناسی، جغرافیا، سیاست، نقد ادبی، نقد جامعه‌شناسی و دیگر حوزه‌های علوم انسانی است. سپاسگزار نویسنده‌گان آن‌ها هستم که در حل مشکل یا روشن ساختن نقاط تاریک پژوهش، یاریگر بوده‌اند. نیز به سبب اینکه برای توضیح یا تفسیر برخی از اشعار، به مراجع خاص جغرافیایی، تاریخی، سیاسی و اجتماعی مراجعه می‌کردم، به ناچار در یکی دو مورد از هر دو نسخه - فارسی و انگلیسی - یک مرجع و در منابع تاریخی از دو تصحیح یک کتاب استفاده کرده‌ام. بعضی از اشعار بیش از یک بار، در بخش‌های مختلف کتاب، موضوع گفتگو قرار گرفته‌اند. باید گفت: تکا یک شعر یا بخش‌هایی از شعر به این صورت بوده است که از دو یا چند دیدگاه متالعلیه‌اند: دیدگاه فرمالیستی، تحلیل محتوایی یا انتقادی متن. به سبب فصل‌بندی سبب و موضوع بودن موضوع بحث، نمی‌شد دو یا سه دیدگاه را در یک بخش یا فصل مطالعه کرد.

از کتابخانه مجلس شورای اسلامی، نیز کتابخانه شماره ۲ مجلس (مربوط به مجلس سنا)، بخش آرشیو مجلات، نسخه‌های خطی و نسخه‌های چاپی (فرانس) و از تمام کارکنان فهیم و محترم آن تشکر می‌کنم. نهایت همکاری و همی‌نی را با من داشتند و کتاب‌ها و نشریات مورد نیاز را در اختیارم نهادند.

سپاس بی‌پایان من نثار جناب آقای مهندس فیاضی، مدیر محترم انتشارات قطره و همکاران ایشان که دوست‌دار فرهنگ، زبان، ادب و هنر ایران هستند. کارنام درخشان انتشارات قطره، نشان از این حقیقت دارد که با چاپ و نشر نظریات مختلف جامعه، راه را برای نقدها، گفتگوها و برقراری ارتباط میان نسل‌ها و افکار مختلف هموار و زندگی و جنب‌وجوش را به جامعه ادبی - هنری اهدا می‌کند.